

De kartografische collectie Bisdom van Vliet-Le Fèvre de Montigny

Esther Verkaik, kunsthistorica en Elien Voerman, museologe

De historische kaarten uit het bezit van de Stichting Museum Bisdom van Vliet te Haastrecht werden in maart 2010 langdurig in bruikleen genomen door het Streekarchief Midden-Holland te Gouda. Een selectie van de kaarten en tekeningen uit de collectie Bisdom van Vliet-Le Fèvre de Montigny was van 15 april tot eind mei 2010 te zien in een tentoonstelling in genoemd Streekarchief. (Een bericht hierover van Adri den Boer verscheen in de rubriek Bedrijven en Diensten in Geo-Info 2010-5, p. 49.)

Deze verrassende collectie kaarten en tekeningen was voor de museumbezoeker in Haastrecht voor een groot deel onzichtbaar, omdat zij opgeborgen was achter gesloten deuren in muurkasten.¹ Van 2003 tot en met 2008 werd in het kader van een basisregistratieproject de totale museumcollectie beschreven, gedigitaliseerd en van een inventarisnummer voorzien. Daarbij werd de nog altijd in opgerolde vorm bewaarde collectie topografische kaarten nader beschouwd en er werd besloten om de mogelijkheden te onderzoeken om het materiaal elders onder te brengen. Er is contact gezocht met het Streekarchief Midden-Holland, omdat in een archief de kaarten voor publiek toegankelijk en raadpleegbaar zijn. Bovendien wordt het kwetsbare materiaal hier in optimale omstandigheden bewaard. Uniek is dat voor het eerst in de geschiedenis van Museum Bisdom van Vliet een deelcollectie elders is ondergebracht. Ter voorbereiding op de overdracht aan het Streekarchief is de collectie uitvoeriger beschreven. Daarbij zijn kaarten naar onderwerp gesorteerd, en deelkaarten bij elkaar gevoegd.

In Museum Bisdom van Vliet blijft voor het publiek alles bij het oude. In de bibliotheek blijft de ingelijste Hoogheemraadschapskaart van de Krimpenerwaard uit 1818 van Johannes Leupenius² één wand sieren (fig.1), terwijl twee generale kaarten van

Fig. 1. De bibliotheek van museum Bisdom van Vliet te Haastrecht met aan de wand de Hoogheemraadschapskaart van de Krimpenerwaard uit 1818.

de Lopikerwaard uit 1770 en 1771 en een Hoogheemraadschapskaart van Rijnland uit 1746 enkele andere wanden verfraaien.

Aan het einde van de 19e eeuw kwam de collectie topografische kaarten bijeen door het huwelijk van Paulina Maria Bisdom van Vliet (1840-1923) en Johan Jacob le Fèvre de Montigny (1840-1881). Er ontstond een verzameling van zo'n 350 objecten, die zeer gevarieerd is in onderwerp, maar ook in wijze van vervaardiging.

Er zijn manuscriptkaarten, handgetekend in inkt en aquarel, gravures, al dan niet ingekleurd, en er zijn kleurenlithografieën. De verzameling Bisdom van Vliet-Le Fèvre de Montigny bestaat voornamelijk uit gebruiksvoorwerpen en niet zozeer uit verzamelobjecten en omvat kaarten en tekeningen die vanaf het einde van de 18e tot het einde van de 19e eeuw zijn verworven. De collectie rust voor een belangrijk deel op twee pijlers. Aan de ene kant hadden leden van de familie Bisdom van Vliet belangrijke bestuurlijke functies in de Krimpenerwaard en waren zij actief als burgemeester van Haastrecht. Tevens waren leden van de familie grondbezitters en hadden ze ook als privépersonen belang bij goede kaarten uit de streek. Aan de andere kant zijn er kaarten aanwezig die dienden als studiemateriaal voor militaire en kartografische doeleinden, doordat leden van de familie Le Fèvre de Montigny dit soort functies uitoefenden. Johan Jacob was de kleinzoon van Gilles

Johannes le Fèvre de Montigny (1765-1821), kolonel-ingenieur der Genie, en met name

van zijn grootvader erfde Johan Jacob bijzonder kaartmateriaal, veelal in manuscript, waarop belangrijke gebeurtenissen uit de geschiedenis van de Lage Landen zijn opgetekend.

Van veel kaarten is te achterhalen waarom en door wie ze zijn gemaakt en waarvoor

Ingelijste kaart bleef in museum

ze zijn gebruikt. Dit maakt de collectie tot een belangrijk familiedocument.

Om de samenstelling van de collectie uiteen te zetten is ervoor gekozen een globale indeling te maken in vier hoofdrubrieken: hoogheemraadschaps-, polder- en rivierkaarten, militaire kaarten, ontwerptekeningen en buitenlandse kaarten. Deze indeling is niet heel strikt en met name de groep van militaire kaarten heeft veel overlap met andere kaarten.

Hoogheemraadschaps-, rivier- en polderkaarten

Naast de hierboven genoemde hoogheemraadschapskaarten bevinden zich belangrijke rivier- en polderkaarten uit het midden en eind van de 18^e eeuw in de collectie.

De in kopergravure gedrukte polderkaarten betreffen gebieden rondom de Krimpenerwaard, de Zuidplas, polders rond Hazerswoude, maar ook van de Haarlemmermeerpolder en van het ingepolderde gebied de Zijpe in Noord-Holland. Enkele kaarten zijn met inkt bijgewerkt of voorzien van tekens, perceelnummers, namen, of andere (aan)tekeningen. Naast deze kaarten is er een serie kadastrale kaarten van Haastrecht, al dan niet met omringende polders. Deze kaarten hebben heel direct betrekking op de bezittingen van de familie Bisdom van Vliet. Het betreft gedrukte kaarten waarop in inkt aantekeningen zijn aangebracht, maar ook manuscriptkaarten, eveneens veelvuldig voorzien van aantekeningen, met gegevens als perceelnummering en afmetingen.

Waarschijnlijk zijn deze kaarten verzameld of gebruikt door de verschillende

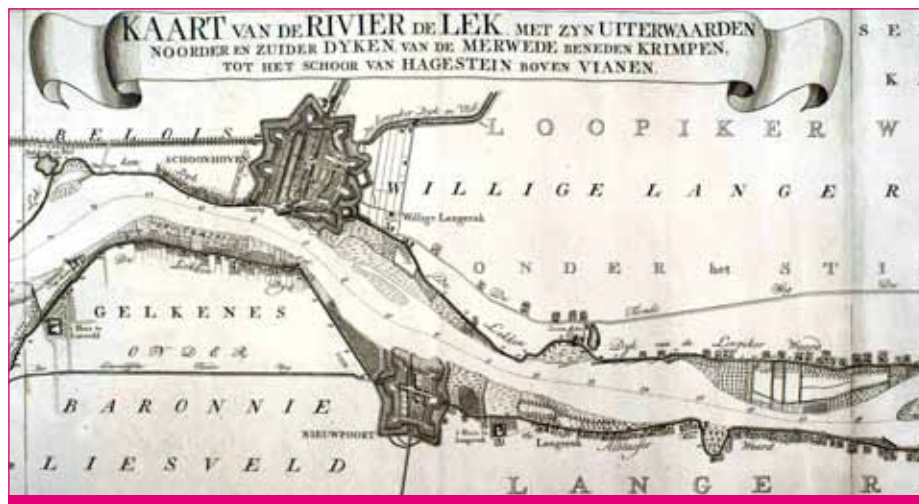

Fig. 2. 'Kaart van de Rivier de Lek met zijn uiterwaarden noorder en zuider dijken van de Merwede beneden Krimpen tot het schoor van Hagestein boven Vianen', Melchior Bolstra, uitgever Tirion, 1751-1765 Kopergravure op papier, 52,0 x 354,0 cm. (h x b), inventarisnummer BvV 8731.

generaties Bisdom die zitting hadden in het hoogheemraadschap van de Krimpenerwaard, en vanwege hun bestuurlijke functie als burgemeester. Het ambt van burgemeester van Haastrecht werd in de 18de en 19de eeuw vrijwel aansluitend van vader op zoon doorgegeven.

De zogenaamde rivierkaarten in de collectie Bisdom van Vliet-Le Fèvre de Montigny geven voor een deel louter het verloop van de rivieren weer, maar op veel kaarten zijn ook militaire functies in het landschap weergegeven. Aangezien de rivieren en het gebruik van het water onlosmakelijk zijn verbonden met de militaire verdedigingswerken van Nederland, is het duidelijk dat in de verzame-

ling Bisdom van Vliet beide type kaarten aanwezig zijn. Immers, de regeling van het rivierenstelsel en de aanleg van de waterlinies met bijbehorende inundatieplannen waren zowel voor de militairen in de familie als voor de bestuurlijke functionarissen en grootgrondbezitters van groot belang.

Om binnen het gebied van de Krimpenerwaard te blijven, wordt hier een kaart

Kaarten waren voor familie gebruiksvoorwerpen

van de rivier de Lek uitgelicht van de hand van Melchior Bolstra, landmeter van Rijnland vanaf 1731. Deze kopergra-

vure is in 1765 uitgegeven in zeven bladen. In de collectie bevindt zich een aan elkaar gezet exemplaar.³

Bolstra kreeg opdracht de Lek in kaart te brengen, omdat er grote behoefte was om de rivierbeddingen aan te passen en andere maatregelen te treffen om de rivier beter beheersbaar te maken.

In deze periode ontwikkelde Bolstra met Johan Lulofs (inspecteur van de rivieren provincie Holland vanaf 1754) aanpassingsplannen in de rivierbedding om de rivier veiliger te maken en goed bevaarbaar te houden. Van de kaarten die hiervoor getekend werden, zijn ook exemplaren in de collectie Bisdom van Vliet-Le Fèvre de Montigny aanwezig.

Uit de 18e eeuw stamt ook een aantal als kopergravure gedrukte kaarten van de rivieren die in verbinding staan met de Lek, en ook is de problematiek rondom de beheersbaarheid van deze rivieren erop

Fig. 3. 'Plan der stad en Casteel van Philippine met zyn omleggend polder land', (J.J. ?) Le Fèvre de Montigny, gesigneerd. Manuscriptkaart in potlood en inkt op papier, ingekleurd, 37,9 x 71,7 cm. (h x b), inventarisnummer BvV 8695.

uitgebeeld; stroomopwaarts de voorgestelde aanpassingen van de rivieren rond het Pannerdens Kanaal in de Bijlandsewaard, meer stroomafwaarts de aanpassingen aan de Oude Maas.⁴

Naast de als kopergravure gedrukte kaarten zijn er verschillende manuscriptkaarten van riviervakken in de Krimpenwaard, maar ook van uitmondingen van rivieren bij Zuid-Holland en Zeeland, rivieren Mark en Dintel, het Stoutersgat en de bedijking bij Middelharnis op Overflakkee. Kaarten van de Philipinnepolder in Zeeuws Vlaanderen (fig. 3), de IJssel en de polder van Dronten bij Kampen zijn zeer gedetailleerde en ingekleurde tekeningen van niet alleen het riviervak, maar ook de aanliggende polders met sloten en bijbehorende (inundatie)sluizen en dammen. Op de andere manuscriptkaarten is veelal het verloop van de rivier in pen getekend, met blauw gekleurde inundatiegebieden, en vaak informatie over stromingen en rivierdieptes.

Uit de tweede helft van 19^e eeuw is 'De Waterstaatskaart van Nederland' in de collectie aanwezig. Dit is een kaartserie in kleurenlithografie waarbij naast deelkaarten van Nederland statistische gegevens worden vermeld over staatkundige zaken als ligging, grenzen en oppervlakten van polders, grondwaterpeilen en overzichten van de hoogteligging. Deze serie werd uitgegeven door de Topografische Inrichting te Den Haag van 1865-1891.

Fig. 5. 'Afscheiding van de Zyppe', Jan Dirksz. Zoutman, 1664. Kopergravure op papier, 25,3 x 40,2 cm. (h x b), inventarisnummer BvV 8597.

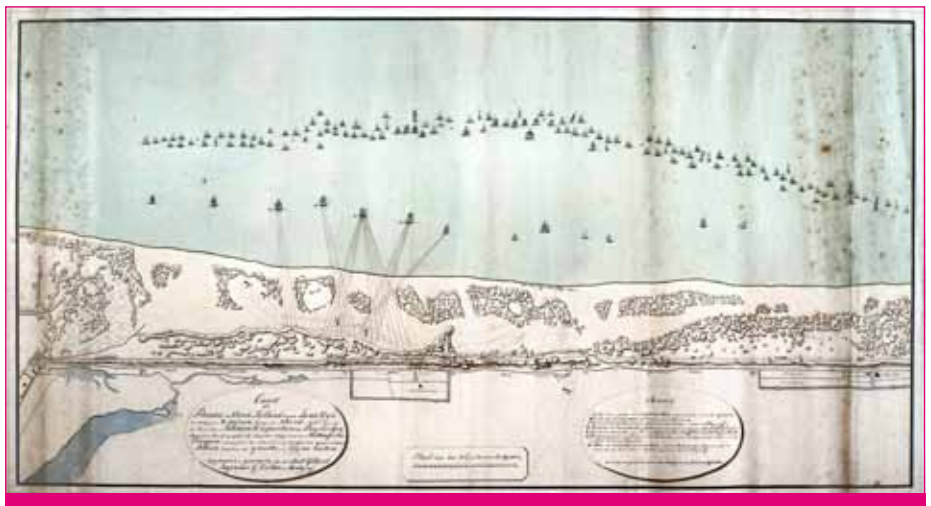

Fig. 4. 'Caart der Situatie in Noord-Holland van de Zand Dijk, in voorliggende Duynen, langs de Noord-Zee; waarop de Respective Militaire Dispositien der Engelschen (bijstande Landing op den 27e Augustus 1799) en die der Bataafsche Troepen tusschen de Grootte en klyne keeten', door Luitenant Kolonel Ingenieur G.J. le Fèvre de Montigny gesigeneerd, 1799. Manuscriptkaart in inkt en aquarel op papier, 50,2 x 93,2 cm. (h x b), inventarisnummer BvV 8714.

Militaire kaarten

In de collectie Bisdom van Vliet-Le Fèvre de Montigny bevinden zich bijzondere manuscriptkaarten die inzicht geven in het werk van de militair kartograaf. Hierbij is met name het werk van G.J. le Fèvre de Montigny (1765-1821) zeer indrukwekkend. Net als bij zijn vader, kapitein-ingenieur Johannes Nicolaas le Fèvre de Montigny, viel het werk van Gilles Johannes als militair ingenieur nauw samen met dat van kartograaf.⁵ In de collectie Bisdom van Vliet-Le Fèvre de Montigny is een aantal kaarten die met zekerheid aan Johannes Nicolaas zijn toe te schrijven, met name van gebieden in Overijssel en Zeeland. Van Gilles Johan-

nes is niet alleen zijn werk als militair kartograaf aanwezig, maar ook vanuit zijn functies voor het kadaster wordt materiaal van hem bewaard.⁶

In 1799 woedde een korte maar hevige strijd op Nederlands grondgebied. Een Brits-Russische invasie met als doel de Franse overheersing in de Bataafse Republiek te beëindigen landde op de kust van Noord-Holland. Kolonel C.R.T. Kraijenhoff (1758-1840) leidde de Bataafse troepen en Gilles Johannes le Fèvre de Montigny was commandant van een versterking op het kruispunt Zanddijk (Hondsbosche) en Dromerdijk. Hij maakte van de situatie voor de kust aan de vooravond van de landing een gedetailleerde militaire kaart, waarvan twee versies in manuscript in de collectie Bisdom van Vliet worden bewaard⁷ (fig. 4). De kaart van Le Fèvre de Montigny werd in druk opgenomen in de publicatie *Geschiedkundige beschouwing van den oorlog op het grondgebied der Bataafsche Republiek in 1799* door Cornelis Kraijenhoff uit 1832.⁸

Van het gebied in Noord-Holland waar deze slag zich in 1799 afspeelde, de Zijper polder, is een aantal kopergravures aanwezig in de collectie Bisdom van Vliet van de hand van landmeter Jan Dirksz. Zoutman. Hij vervaardigde een uitvoerige polderkaart van de Zijpe, die in drie verschillende formaten verscheen.⁹ In de collectie Bisdom van Vliet zijn twee Kleine Zoutmankaarten uit 1664 en drie losbladige Grote Zoutmankaarten uit 1665 aanwezig (fig. 5)

Aannemelijk is dat deze kleine Zoutmankaart door Le Fèvre de Montigny als studiemateriaal werd gebruikt. Zo zijn de meertjes 'het zwanenwater' vlak achter de kust in de kaart op fig. 5 in aquarel ingetekend en zijn aanpassingen in het dijkensysteem aangebracht.

Een andere kaart van Le Fèvre de Montigny die in kopergravure werd uitgevoerd is die van het 'Camp d'Utrecht' uit circa 1804 (fig. 6).

Fig. 6. 'Carte du Camp d'Utrecht commande par le general en chef Marmont', G.J. le Fèvre de Montigny, circa 1804. Manuscriptkaart op papier in inkt en aquarel, 63,5 x 76,8 cm. (h x b), inventarisnummer BvV 8560.

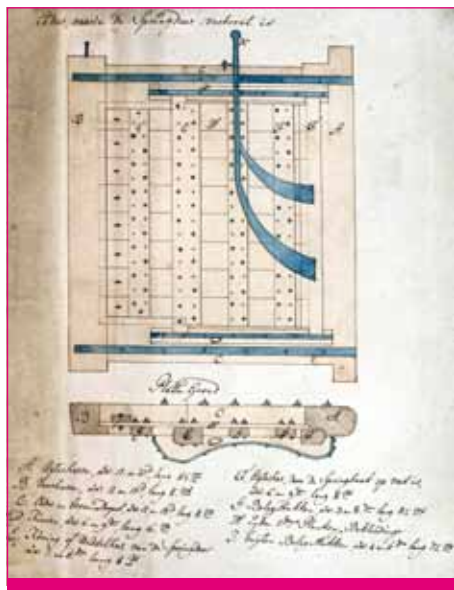

Fig. 7. 'Ebbdeur waarin de Springdeur vertoont is'. Manuscripttekening in inkt en aquarel op papier, 23,8 x 30,1 cm. (h x b), inventarisnummer BvV 8682.

Deze kaart van het gebied tussen Zeist en Austerlitz met de indeling van het kamp van de Franse en Bataafse legers, is in verschillende stadia in manuscript en in druk in de collectie Bisdom van Vliet-Le Fèvre de Montigny aanwezig. Linksboven in de kaart is in een ovaal cartouche de piramide afgebeeld die door de soldaten werd gebouwd.

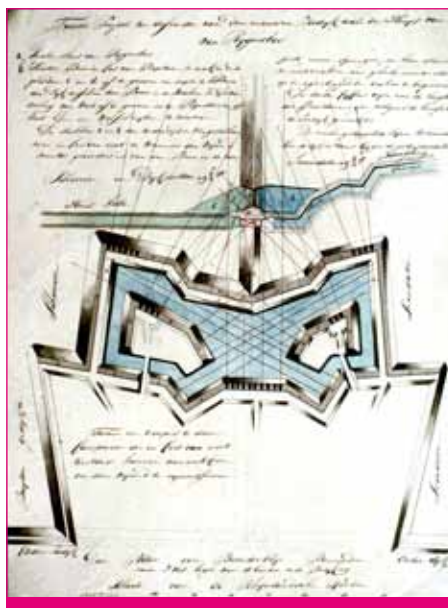

Fig. 8. 'Tweede Project ter defensie van den nieuwen Zeedijk aan de Sluys van Rijgersbos'. Manuscripttekening in inkt en aquarel op papier, 38,7 x 30,6 cm. (h x b), inventarisnummer BvV 8643.

Ontwerptekeningen van waterwerken en fortificaties

Aanvullende tekeningen op de topografische kaarten zijn de tekeningen van waterwerken en fortificaties. Dit is een opmerkelijke verzameling van uiteenlopende projecten, in manuscript, en met de overeenkomst dat het militaire projecten betreft of tekeningen van sluizen en dammen, die dus ook militaire functies hebben (fig. 7).

De tekeningen zijn van projecten uit verschillende delen van het land. Een groot aantal tekeningen heeft betrekking op het gebied rond de Noord- en West-Brabantse waterlinie en gebieden in Zeeland, zoals de polders rond Terneuzen en Axel.

Het betreft tekeningen van fortificaties en sluizen onder andere bij Steenberg, Bergen op Zoom en het fort Steelhoven bij Geertruidenberg (fig. 8). Ook is er een ver uitgewerkte serie ontwerptekeningen voor sluizen en dammen in de Polsbeek, een uitloper in de IJssel bij Zutphen.

Deze pasten waarschijnlijk in het inundatiesysteem ter beveiliging van de stad, en zijn afkomstig uit

het archief van G.J. le Fèvre de Montigny (fig. 9).

Ten slotte zijn er verschillende schetsen en tekeningen van munitieopslagplaatsen, dijkverstevigingen, bruggen etc. waarop geen directe titel of bijschrift is gevonden.

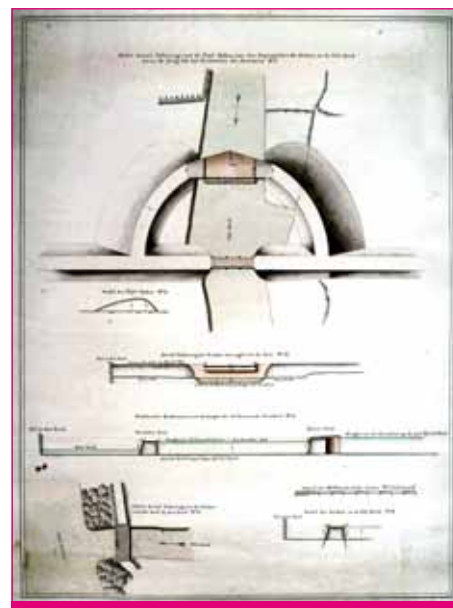

Fig. 9. 'Tweede Project ter defensie van den nieuwen Zeedijk aan de Sluys van Rijgersbos'. Manuscripttekening in inkt en aquarel op papier, 38,7 x 30,6 cm. (h x b), inventarisnummer BvV 8643.

Buitenlandse kaarten

De buitenlandkaarten uit de collectie Bisdom van Vliet-Le Fèvre de Montigny zijn wat minder gevarieerd van aard dan de kaarten die de delen van het Koninkrijk

Fig. 10. 'Topographische kaart der Residentie Pekalongan', uitgave van de Topografische inrichting Den Haag, na 1863. Steendruk in kleur op papier, 59,8 x 74,2 cm. (h x b), inventarisnummer BvV 9260.

betreffen. Het merendeel van de buitenlandse kaarten is gedrukt, veelal in steendruk, en dateert uit de 19^e eeuw. Ruim de helft van de circa honderd buitenlandse

kaarten betreft het grondgebied van het huidige Indonesië. Bijzonder is de vrijwel complete serie topo-

grafische kaarten van Nederlands-Indië, per residentie in een papieren omslag, en uitgegeven door de Topografische Dienst te 's-Gravenhage van 1857-1877 (fig. 10).

Gilles J. ook betrokken bij Frans Kadaster

Ook is er een aantal van de hand van F.W. Junghuhn (1809-1864).¹⁰ Deze uit Westfalen afkomstige ontdekkingsreiziger en kartograaf bracht de geografie, geologie en natuur van Java en de Battalanden op Sumatra in kaart. Aannemelijk is dat deze kaarten door Johan Jacob le Fèvre de Montigny (1840-1881) werden aangeschaft. Hij huwde in 1869 Paulina Bisdom van Vliet en na het overlijden van zijn schoonvader Marcellus Bisdom van Vliet (1806-1877) nam hij diens functie als burgemeester van Haastrecht over.¹¹

Johan Jacob had een opleiding tot zeevaartofficier gevolgd. Hij maakte in 1855-1856 en in 1857-1859 twee jaar durende zeereizen op het fregat 'Admiraal van Wasenaer'. In 1859 voer hij naar West-Indië op het transportschip 'de Heldin'.¹² Niet alleen in de collectie kaarten komt zijn interesse voor deze gebieden tot uiting, maar ook in de uitgebreide bibliotheek die in museum Bisdom van Vliet aanwezig is.

In de kaartencollectie bevinden zich verschillende kaarten die direct verband hebben met stukken uit het archief Bisdom van Vliet, met name uit de nalatenschap van G.J. le Fèvre de Montigny en J.J. le Fèvre de Montigny. Uitgebreid onderzoek naar dit archief en de samenhang met de kaarten en de collectie boeken zal in de toekomst meer inzicht geven in de kaarten en tekeningen die nu in het Streekarchief Midden-Holland bewaard worden. ♥

Samenvatting

Een verrassende collectie kaarten en tekeningen was voor de bezoeker van Museum Bisdom van Vliet in Haastrecht voor een groot deel onzichtbaar, omdat hij opgeborgen was achter gesloten deuren in muurkasten. Van 2003 tot en met 2008 werd in het kader van een basisregistratieproject de totale museumcollectie beschreven, gedigitaliseerd en van een inventarisnummer voorzien. Daarbij werd de nog altijd in opgerolde vorm bewaarde collectie kaarten nader beschouwd en er werd besloten om de mogelijkheden te onderzoeken om het materiaal elders onder te brengen. Er is contact gezocht met het Streekarchief Midden-Holland, omdat in een archief de kaarten voor publiek toegankelijk en raadpleegbaar zijn. Bovendien wordt het kwetsbare materiaal hier in optimale omstandigheden bewaard. Deze publicatie over de collectie is naar aanleiding van de bruikleengeving geschreven.

Summary

A surprising collection of maps and drawings has been largely invisible for visitors to the Bisdom van Vliet Museum in the town of Haastrecht, because it was stored behind locked doors. From 2003 until 2008 the full museum collection has been described and digitised. As part of the project, the collection of rolled maps has been researched closely and it was decided to investigate the option to store these maps elsewhere. As a result, the maps have been handed to the Regional Archive for Midden Holland, because here the maps are available for reference to the public. Furthermore, the vulnerable maps are stored under the most favourable circumstances. This article marks the loan from the Museum to the Regional Archive.

1 Zie voor informatie en openingstijden: www.bisdomvanvliet.nl.

2 Voor deze kaart zie: J. Leupenius, Kaart van het Hoogheemraadschap van de Krimpenerwaard 1683, inleiding door C.R. Schoute, Alphen aan den Rijn 1980. In de collectie Bisdom van Vliet-Le Fèvre de Montigny bevinden zich in totaal vier versies van deze kaart: een losbladige versie uit 1755, een losbladige en een ingebonden versie uit 1792 en een ingelijst en gekleurd exemplaar uit 1818.

3 P. van den Brink, 'In één opslag van het oog'. De Hollandse rivierkartografie en waterstaatszorg in opkomst, 1725-1754, Alphen aan den Rijn 1998, p. 118.

4 Van den Brink 1998, p. 127.

5 A.J. van der Aa, Biographisch woordenboek der Nederlanden, bevattende levensbeschrijvingen van zoodanige personen, die zich op eenigerlei wijze in ons vaderland hebben vermaard gemaakt, Haarlem 1852-1878, deel 6, pp. 75-76.

6 M.D. Lammertse, 'Kolonel-Ingenieur der Genie G.J. le Fèvre de Montigny', in: Ons Leger, 35 (december 1951) 12, p. 21-22. Le Fèvre de Montigny was nauw betrokken bij de nieuwe belasting op de verponding die in 1806 werd ingesteld. Na de inlijving van Nederland bij Frankrijk werd Gilles Johannes op 17 december 1810 aangesteld als 'Chef de Bataillon der Genie' en in 1811 werd hij de eerste administrateur voor het kadaster, met behoud van zijn rang in het Franse leger.

7 J.J. Schilstra, 'De invasie van de Engelsen en de Russen in Noord-Holland in 1799 en de 'Hondsbossche', in: Zesde uitgave van 'vrienden van de Hondsbossche', 1986, p. 14.

8 Deze publicatie is aanwezig in de bibliotheek van museum Bisdom van Vliet, inventarisnummer BvV 7921.

9 J. Belonje, 'Cartografie van de Zijpe', in: Zijper Historie Bladen, 1986, p. 13.

10 Inventarisnummer 7851-7860. Van Junghuhn zijn eveneens een aantal publicaties in de bibliotheek van Museum Bisdom van Vliet aanwezig.

11 C.H. de Jonge, Gids van het Museum der Stichting Bisdom van Vliet, z.j., p. 4.

12 C. van Someren, Paulina, de laatste Bisdom van Vliet, Gouda 2001, p. 37.

Streetview de weg kwijt?

